

πίδη ως τον d' Annunzio, τη βιογραφία του Μπότσα, τη διάδοση της έκδοσης της «Fedra» του, την υπόθεση του Σάθα για επίδραση του Χορτάτσι από το έργο, την ανάλυση του Ζώρα, τη γενικότερη επίδραση της ιταλικής λογοτεχνίας στην κριτική δραματολογία και τελικά, όπως αναφέρθηκε ήδη, λεπτομερειακά το ζήτημα της ενδεχόμενης εξαίρεσης της «Ερωφίλης» από τη «Fedra» του Μπότσα, μια συγκριτική μελέτη, η οποία δεν καταλήγει σε συγκεκριμένα θετικά συμπεράσματα (σσ. 22-43). Ακολουθεί η δημοσίευση τριών εγγράφων που αφορούν τη βιογραφία του Μπότσα, καθώς και ο καθορισμός των κριτηρίων της έκδοσης (σ. 47): σπάνια επιχειρούνται κριτικές επεμβάσεις, η ορθογραφία ομαλοποιείται σύμφωνα με σημερινές πρακτικές: το κείμενο του 1578 δεν ανατυπώνεται με τη φωτοαναστατική μέθοδο αλλά στοιχειοθετείται εκ νέου. Σελ. 49-155 εκδίδεται το πεντάπρακτο δράμα με τους περίπου 3000 στίχους, καθώς και η «dedica», «l'argomento» και τα «persone che parlano» χωρίς apparatus criticus και apparatus fontium. Τα παράλληλα χωρία επισημαίνονται σε υποσημειώσεις: εδώ κυριαρχεί η «Φαίδρα» του Σενέκα, καθώς και χωρία των Petrarca, Dante, Οβιδίου και πιο συχνά από όλους η «Orbecche» του Giralaldi Cinthio, το πρότυπο της «Ερωφίλης». Η σχέση με τον Χορτάτσι λοιπόν είναι έμμεση: και τα δύο έργα έχουν κοινό πρότυπο. Ως «appendice» ακολουθεί το μελέτημα του Γεράσιμου Ζώρα «Variazione di un mito» (ελληνικά στον Παρνασσό 34, 1992, σσ. 111-123), ο οποίος αναλύει τις μυθολογικές πηγές του θέματος του Ιππολύτου και τη λογοτεχνική τους αξιοποίηση στην αρχαία γραμματεία (σσ. 159-165).

Ο υποφαινόμενος παραμένει με το ωραίο αίσθημα, πως μια δική του παρότρυνση πήρε σάρκα και οστά με τρόπο απρόσμενα ταχύ και ότι μια δική του προσπάθεια που δεν πραγματοποιήθηκε ολοκληρώθηκε με τον πιο επιτυχή τρόπο.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΟΥΧΝΕΡ

MARIA CATICA-VASSI, ALEXANDROS SUTSOS

Orestis

Einleitung. Kritische Edition. Hamburg, Arbeitsbereich II: Byzantinistik und Neugriechische Philologie des Instituts für Griechische und Lateinische Philologie der Univ. Hamburg 1994

[Αλέξανδρος Σούτσος, *Ορέστης*. Εισαγωγή, Κριτική έκδοση] (Meletemata. Beiträge zur Byzantinistik und Neugriechischen Philologie, hg. von A. Kambylis, Band 3).

Σελ. XVI, 232, ελληνική περίληψη, πρόλογος Αθανασίου Καμπύλη.

Το ταπεινό βιβλιαράκι από τη σειρά των «Μελετημάτων», που εκδίδει το Ινστιτούτο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Αμβούργου με την ευθύνη του ακαδημαϊκού Αθανασίου Καμπύλη, αποτελεί μια πραγματική έκπληξη για τη νεοελληνική φιλολογία και την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου: μια κριτική έκδοση ενός καθαρευουσιάνικου θεατρικού έργου του 19ου αιώνα. Αν σκεφθεί κανείς πόσες λίγες κριτικές εκδόσεις λογοτεχνικών έργων του 19ου αιώνα, ειδικά καθαρόγλωσσων, διαθέτουμε, και μάλιστα θεατρικών, τότε το εγχείρημα αγγίζει το «θαύμα» και ο «πατέρας» (επιβλέπων καθηγητής), ο Αθανάσιος Καμπύλης (δευτερευόντως ο καθ. Roderick Reinsch) αξίζουν συγχαρητήρια για την πρωτοβουλία τους και την προνοητικότητα τους, γιατί χαράζουν νέους δρόμους στην εκδοτική πρακτική της νεοελληνικής φιλολογίας. Η περι-

πωση, από άποψη φιλολογική και θεατρολογική, αξίζει το ενδιαφέρον: κατά το Λάσκαρη (Ν. Λάσκαρης, *Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου*, Τόμ. Α', Αθήνα 1938, σ. 265) ο Αλεξάνδρος Σούτσος έγραψε σε νεανική ηλικία κατά την παραμονή του στην Ιταλία αμέσως μετά την έκρηξη του '21 στο χρονικό διάστημα 1821-24 πέντε τραγωδίες («Αναστάσιος Τσαμαδός», «Ιωάννης Μαυρομυχάλης», «Ορέστης», «Βρούτος», «Μάρκος Μπότσαρης»), από τις οποίες ως τώρα μόνο το κείμενο του «Ορέστη» στάθηκε δυνατό να ανακαλυφθεί (για τον Αλέξ. Σούτσο βλ. τελευταία την αθηναϊκή διατριβή του Γ. Α. Λέφας, *Ο Αλεξάνδρος Σούτσος και οι επιδράσεις του έργου του στους συγχρόνους του*, διδ. διατρ. Αθήνα 1979, η οποία ωστόσο για το προκείμενο θέμα δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική). Η είδηση αυτή προέρχεται από κάποιον Ε. Ιωαννίδη, βιογράφο του ποιητή και σατιρικού (Αλ. Σούτσου, *Πανόραμα της Ελλάδος μετά συνολτικής βιογραφίας του εθνικού ποιητού*, Εν Ερμούπολει 1875, σ. ιγ'), ο οποίος αντλεί με τη σειρά του από άγνωστη παλαιότερη βιογραφία για τον Αλέξ. Σούτσο. Η ύπαρξη του «Μάρκου Μπότσαρη» βεβαιώνεται από τον Edouard Grasset (*Souvenirs de Grèce*, Nevers 1838) και τον Gerard de Nerval, ο οποίος μάλιστα βλέπει το 1843 παράστασή του στη Σύρο (G. de Nerval, *Voyage en Orient*, vol. 1, Paris 1927, σσ. 116 εξ.). Ο «Ορέστης» είναι το μόνο έργο που σώζεται: υπάρχουν σε δύο χειρόγραφα και σε τρεις εκδόσεις: δύο από αυτές έγιναν το 1868 στη Σύρο (του Ι. Γ. Φραγκιά και του Ε. Ελευθεριάδου) και μια του Κ. Λιάπη το 1904, ο οποίος όμως δεν αναφέρει το όνομα του ποιητή. Αυτές τις εκδόσεις αγνόησε τελείως ο Λάσκαρης, ο Σιδέρης γνωρίζει τη μια, δεν μπορεί όμως να ταυτίσει το συγγραφέα (Γ. Σιδέρης, *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου 1794-1944*, τόμ. Α' (1794-1908), Αθήνα [1951] σ. 46· γράφει σχετικά: «Κρίμα που δεν ξέρουμε – δε σημειώνεται στο βιβλίο – τ' όνομα του συγγραφέα της τραγωδίας 'Ορέστης', που βγαίνει σύγχρονα [1868] στην Ερμούπολη. Σοβαρά συνθεμένο, χωρίς άμεση επίδραση από τη 'Μαρία' [Δοξοπατρή], ξαναπαλάθει την υπόθεση και για τον ήρωά του, φαντάζομαι, θα είχε ο συγγραφέας του πρότυπου το παίξιμο του Σούτσα στον 'Αμιλετ'· δεν γράφει ιαμβο παρά ένα δεκαπεντασύλλαβο σαν κι αυτόν που αργότερα θα γράφει ο Βικέλας», βλ. τώρα την έκδοση του 1991, σ. 54· οι παρατηρήσεις του Σιδέρη τώρα ασφαλώς ανασκευάζονται). Ο Λέφας αναφέρει δύο χειρόγραφα, αλλά θεωρεί από την άλλη τις εκδόσεις του Φραγκιά και του Λιάπη ως λανθάνουσες, ενώ η έκδοση του Ελευθεριάδη αγνοείται (Γ. Α. Λέφας, «'Ορέστης', έμμετρη τραγωδία του Αλεξάνδρου Σούτσου», *Νεοελληνικόν Αρχαίον* 2, 1984-86, σσ. 141-157). Πρόκειται λοιπόν για ένα πεδίο έρευνας, όπου μπορεί κανείς να επιτύχει θεαματικά πορίσματα.

Αυτά αναλύονται, μετά τον πρόλογο του Καμπύλη (σσ. VII-VIII), τον πρόλογο της μελετήτριας, τον πίνακα περιεχομένων και συντομογραφιών (σσ. IX-XVI), με συντομία στην αρχή της Εισαγωγής. Η χρονολόγηση του έργου τοποθετείται με βάσιμα επιχειρήματα στα τέλη του 1823 (σσ. 6 εξ.): ο «Ορέστης» πιθανώς είναι η πρώτη των πέντε τραγωδιών. Το επόμενο κεφάλαιο, «Πρότυπα» (σσ. 11-55), παρουσιάζει μόνο στο πρώτο υποκεφάλαιο, «Το ελληνικό θέατρο στις αρχές του 19ου αιώνα ως εργαλείο της πολιτικής» (σσ. 12 εξ.) κάποιες αδυναμίες: υπερβολικά είναι σχηματικό και δεν χρησιμοποιεί σημαντικά μελετήματα (όπως της Α. Camaritano, «Le théâtre grec à Bucarest au début de XIXe siècle», *Balcania* VI, 1943, σσ. 381-406, του W. Puchner, «Hof-, Schul- und Nationaltheater der griechischen Aufklärung im Europäischen Südosten», *Maske und Kothurn* 21, 1975, σσ. 235-262, ενώ ο Σιατόπουλος αποτελεί απλώς ένα συνονθύλευμα πηγών και πορισμάτων από άλλα μελετήματα: για τον Πίκκολο θα έπρεπε να αναφερθεί ο Δ. Σπάθης, «Ο 'Φιλοκτήτης' του Σοφοκλή διασκευασμένος από τον Ν. Πίκκολο», *Ο Δια-*

φωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο. Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 145-198, περαιτέρω βιβλιογραφία και στον Β. Πούγγερ, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1993, σσ. 83, 94 εξ., 154· οι βιβλιογραφικές αναφορές στον Κωνσταντίνο Κυριακό-Αριστία δεν είναι ικανοποιητικές, για τις ελληνικές «ακαδημίες» στο Βουκουρέστι και το Ιάσιο θα έπρεπε να μνημονεύει οπωσδήποτε η εκτενής μονογραφία της Α. Camaritano-Cioran, *Les academies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, για τον Γεώργιο Σερούιου εκτός από τη μονογραφία του Τιωμαδάκη 1977 και την εργασία της Α. Ταμπάκη, «Ο Γεώργιος Σερούιου, μεταφραστής του Βολταίρου», *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις (18ος - 19ος αι.)*, Αθήνα 1993, σσ. 75-89, πρώτη δημοσίευση ήδη το 1990, κτλ.). Αλλά οι αρετές της εργασίας δεν βρίσκονται στο χώρο της θεατρικής ιστορίας, είναι φιλολογικές και γλωσσολογικές.

Η ανάλυση του περιεχομένου (σσ. 15 εξ.) δίνει γρήγορα τόπο στη συζήτηση του προτύπου, η οποία οδηγεί σε ξεκάθαρα συμπεράσματα: ως τη σκηνή της αναγνωρίσεως του Ορέστη από την Ηλέκτρα ο Σούτσος ακολουθεί τη σοφόλεια τραγωδία, μετά όμως τον «Ορέστη» του Alfieri, μετατρέποντας την αρχαία τραγωδία σε οικογενειακό δράμα: η Ηλέκτρα συγχωρεί την Κλυταμνήστρα, ο Αίγισθος φανερώνεται ως σκηνικός κακούργος, που θέλει να σκοτώσει τον Ορέστη· με τη βοήθεια μιας λαϊκής επανστασης εκείνος κατορθώνει να δραπετεύσει από τη φυλακή, σκοτώνει τον τύραννο και κατά λάθος και τη μητέρα του. Βρισκόμαστε στην εποχή, όπου και ο Ιωάννης Ζαμπέλιος επηρεάζεται στις πρώτες του πατριωτικές τραγωδίες της τυραννοκρατίας από το πολιτικό θέατρο του Alfieri, αλλά σε αντίθεση με αυτόν ο Σούτσος χρησιμοποιεί τον ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο, αν και οι γλωσσικές του προτιμήσεις στο έργο αυτό είναι καθαρευσιανικές.

Ακριβώς αυτό είναι το θέμα του επόμενου κεφαλαίου: «Γλώσσα» (σσ. 56-74), όπου στην ακριβόλογη ανάλυση εκδηλώνεται η φιλολογική και μεθοδολογική επίδραση του επιβλέποντος καθηγητή: είναι ενδιαφέρον πως ο Σούτσος χρησιμοποιεί και τύπους της δημοτικής, που δεν εξηγούνται μόνο από το μέτρο, αλλά δηλώνουν κάποιον υφολογικό πλουραλισμό (ο ίδιος έχει γράψει και ποιήματα στη δημοτική). Με την ίδια ακρίβεια εξετάζεται και η μετρική (σσ. 75-82): οι καθαρόγλωσσοι ποιητές του 19ου αιώνα δεν κάνουν καθόλου χρήση της συνίξεσης και προτιμούν τις εκθλίψεις και απαλοιφές, που σήμερα θεωρούνται μάλλον ενοχλητικές και φτωχάινουν τον ηχητικό πλούτο του στίχου. Εκτενές είναι το κεφάλαιο για την «Παράδοση του κεμένου» (σσ. 83-115), όπου εξετάζονται πρώτα τα χειρόγραφα (1. Codex Atheniensis της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Ε, με αναφορά του συγγραφέα και του τίτλου, χρονολόγηση της αντιγραφής, το έτος 1835, γραμμένο από δύο διαφορετικά χέρια, των οποίων οι ιδιοτροπίες εξετάζονται και συγκριτικά με τις αντίγραφες επιστολές του Σούτσου, για να αποκλειστεί ο ισχυρισμός του Λιάπη 1904, πως το χειρόγραφο του έργου είναι αντίγραφο του ποιητή· 2. Codex Atheniensis της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, Β, με φθορές και κολοβός [μόνο ως το στίχο 1007], αντιγράφεται το 1825 στην Τεργέστη· έπειτα οι εκδόσεις (1. του Ιωάννη Φραγκιά, Ερμούπολη 1868 με βάση ένα λανθάνον σήμερα χειρόγραφο, 2. του Εμμ. Δ. Ευθυφριάδου, Ερμούπολη 1868 και 3. του Κ. Λιάπη το 1904 στην εφημερίδα «Ο Πύρρος» σε συνέχειες, κατά τον Cod. Ε, τον οποίο ο εκδότης θεωρεί αντίγραφο· είναι άλλωστε ο μόνος που ταυτίζει τον άγνωστο ποιητή με τον Αλέξ. Σούτσο). Το ζήτημα των ταυτόχρονων εκδόσεων στην Ερμούπολη το 1868 δημιουργεί ακόμα ορισμένα (δυσεπίλυτα) προβλήματα, που απαιτούν εξηγήσεις (σσ. 108 εξ.). Το επόμενο κεφάλαιο «Η σχέση των κεμένων μεταξύ τους» (σσ. 116-139) βρίσκει την εκδότηρια στο ζε-

νίθ των φιλολογικών της ικανοτήτων, οι οποίες συνθέτουν σε μικροσκοπική ανάλυση ντετέκτιβ από μικρολεπτομέρειες και ενδείξεις το μωσαϊκό των εξαρτήσεων: εκδόσεις και χειρόγραφα εξετάζονται κατά παραλλαγές και επιλογές λέξεων, ορθογραφία, στίξη, ελλειπείς στίχοι κτλ., μόνα τους και μεταξύ τους, καταρτίζοντας στο τέλος το εξής στέμμα: το λανθάνον αυτόγραφο του 1823 είχε τουλάχιστον δύο αντιγραφές: μια άγνωστη, στην οποία βασίζονται τα χειρόγραφα Ε (1835) και Β (1825), και μια άλλη επίσης χαμένη, στην οποία βασίζεται η έκδοση του Φραγκιά 1868.

Σύμφωνα με την κατάσταση των πηγών και της μάλλον περίπλοκης παράδοσης του κειμένου καθορίζονται οι βασικές αρχές της κριτικής έκδοσης («για την προκειμένη έκδοση», σσ. 140-146). Το ίδιο το κείμενο (σσ. 147-217) διαθέτει έναν ασηνικό *apparatus criticus* (με ορισμένες εξαιρέσεις όπου προτιμάται ο θετικός) κι έναν *apparatus fontium*, από τον οποίο διαφαίνονται αμέσως οι εξαρτήσεις από τα αντίστοιχα κείμενα του Σοφοκλή και του Alfieri. Η εργασία τελειώνει με μια βιβλιογραφία (σσ. 219 εξ.) και τα ευρητήρια (σσ. 225 εξ.), καθώς και μιαν ελληνική περίληψη (σσ. 231 εξ.). Υπό κανονικές συνθήκες αυτή η εργασία έπρεπε να χαράξει νέους δρόμους στις πρακτικές της νεοελληνικής φιλολογίας, γιατί φανερώνει ξεκάθαρα, πόσο ανεπεξέργαστα είναι ακόμα τα φιλολογικά προβλήματα κειμένων γνωστών και επωνύμων ποιητών του 19ου αιώνα, πόσο σχηματικά πλησιάζονται και αναλύονται, όπως άλλωστε και στη δημοτική, κείμενα της καθαρεύουσας (ο μεικτός χαρακτήρας πολλών κειμένων είναι πολύ πιο έντονος απ' ό,τι το φαντάζονται οι προκαταλήψεις των γλωσσικών αγώνων), πόσο χρήσιμες και ευεργετικές, τέλος, απαραίτητες και αναπόφευκτες για τη φιλολογική εργασία είναι οι κριτικές εκδόσεις με αυστηρή μεθοδολογία και ανάλυση (με λατινικών *apparatus criticus* και *apparatus fontium*), με ακριβολογική περιγραφή της γλώσσας και του μέτρου, εμπειριστατομένη σύγκριση της χειρόγραφης και έντυπης παράδοσης κτλ., ακόμα και για κείμενα του περασμένου αιώνα, αντίθετα προς όποιες απόψεις που θεωρούν ότι αυτά είναι ματαιοπονίες ξεπερασμένων «λογίων». Η εργασία αυτή αποδεικνύει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο, πως ο κόπος αξίζει. Θα έπρεπε να ευχηθεί κανείς και μιαν ελληνική μετάφραση, γιατί σ' αυτή τη μορφή θα έχει μάλλον καμιάν απήχηση, κι αυτό ακριβώς είναι κρίμα, γιατί φανερώνει τη σχετική επιπολαιότητα της εκδοτικής πρακτικής (με εξαιρέσεις ασφαλώς) και της φιλολογικής ανάλυσης των βασικών λογοτεχνικών παραμέτρων, μόλις τα κείμενα απομακρύνονται από το 17ο αιώνα και την κρητοεπτανησιακή λογοτεχνία. Η ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου χαρτίζει την επίλυση ενός παλαιού προβλήματος και η νεοελληνική δραματολογία καλωσορίζει ένα νέο ενδιαφέρον κείμενο στο άστρο του Αλφιέρι: η εργογραφία και βιβλιογραφία του νεοελληνικού θεάτρου πρέπει να συνειδητοποιήσει, τι θσαυροί την περιμένουν ακόμα σε βιβλιοθήκες και αρχεία, αλλά και στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο.

ΒΑΑΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

